

בס"ד, כ"ה בתשרי תשע"ט
4 באוקטובר 2018
תיק 78046

פסק דין

בעניין שבין:

התובעים

שלושת חברי הועדה למען משפחת א'

הנתבעים

עמותת שאספה כספים לנפטר

ע"י מנהל העמותה

א. רקע ועובדות מוסכמות

בתמוז תש"ע נפטרו בעל ואשה מהישוב ו'. מספר ימים לאחר פטירתם, הוקם קרן לאיסוף כספים שפעלה עם העמותה ע'. כבר במהלך 'השבעה' החל גיוס הכספים מהציבור. סך התרומות שהתקבלו עד סיום ההתרמה היה כ-600,000 ₪. לאחר שהבת הבכורה התחתנה, התקיימה פגישה עם האם המאמצת (להלן 'האם המאמצת') על מנת לבדוק איזו תמיכה היא צריכה על מנת לגדל את ילדיהם של בעלה לשעבר. בחוזה שנחתם נאמר שהוצאות יאושרו בהתייעצות עם רב המושב ועוד אנשים שנקבעו מהמשפחה.

בסעיף 5 בנספח 2 נכתב, שהוחלט להצמיד בודק מטעם העמותה (להלן 'הבודק') אשר יבחן את הצרכים של המשפחה ויעביר דיווח לוועדה. הבודק קיים מספר פגישות עם האם המאמצת ובסיום כל פגישה הוא הגיש דו"ח לחברי הוועדה. הדו"חות הוגשו כנספחים לבית הדין (נספח 3).

להלן נקודות עיקריות מדו"חות אלו הנוגעות לנדוננו:

בנספח 3-ב, סיכום פגישה מס' 2 בסעיף 1 נכתב:

"האם המאמצת ממשיכה לעקוב אחרי ההתנהלות הכלכלית ורושמת הוצאות והכנסות".

בסעיף 2 נכתב:

"האם המאמצת הפסיקה עם השימוש בכ. אשראי וסוגרת את את כל החובות בהסדרי תשלומים שנשארו שם".

בסעיף 5:

"לפי החשבון של האם המאמצת בפברואר הוציאה כ-15,000 ₪ ובמרץ תוציא כ-20,000 ₪".

בסעיף 6 :

"למשפחה מגיעות קצבאות בסך של כ- 17,000 ₪ לחודש".

בסעיף 7 :

"גם בהנחה שתצטרך סכום של כ-27,000 ₪ לחודש, יחסר למשפחה כל חודש כ- 10,000 ₪ (מעבר לקצבאות). סכום זה יכול להיות מכוסה לחצי השנה הקרובה מתוך 60,000 ₪ שעומד לרשותם בחשבון הבנק".

בסעיף 8 :

"לרשות המשפחה עומדות קרנות ותרומות נוספות בסכומים שבין 700,000 - 1,000,000 ₪ ויותר. סכום זה אמור להספיק למשפחה לפי החשבון לעיל לטווח בינוני של עשר שנים ויותר".

במיל שנשלח במועד מאוחר יותר (נספח 3, 1ב) כותבת האם המאמצת :

"נראה לי שבשלב זה אינני רוצה 10,000 ₪ (לחודש) מהעמותה עד שיתבהר אפשרויות ההשקעה כי נראה לי שברגע שיוצא מהקרן לא חוזר אליו **ובינתיים אני מעדיפה להיות על מה שיש בחשבון להשלים את הקצבאות**".

בנספח 3 ג', סיכום פגישה מס' 3 שהתקיימה בכ"ב אייר תשע"ב, נכתב בסעיף 5 :

האם המאמצת מעריכה שלאחר גמר קבלת כל הקצבאות וכו' תעמוד הכנסתה על כ-19,000 ₪ ולפי הנתונים כיום יחסר סכום של כ-3000 ₪ לערך כל חודש".

בסעיף 6 :

"בחשבון זה נשאר כרגע כ-50,000 ₪ לערך, סכום זה מספיק כרגע לשוטף אך אנו כבר צופים את העתיד כשכסף זה ייגמר וחושבים יחד כיצד לצמצם את הפער בין ההוצאות להכנסות".

בחודש תשרי תשע"ג 20/9/15 (נספח 7) קיבלה האם המאמצת מהנתבעת על פי בקשתה, הלוואה מהקרן בסך 300,000 ₪.

בכ"ה אדר תשע"ג התקבל צו ירושה מבית הדין בתל אביב (נספח 4) ובו נפסק אופן חלוקת הירושה. נפסק שהאם המאמצת תשמש אפוטרופוסית לשני ילדים ואילו אחיו של הנפטר ישמש כאפוטרופוס על הילדים האחרים.

בכ"ב אלול תשע"ד (נספח 7) התקבלה החלטה בוועד המנהל של הנתבעת, להפוך את הלוואה למענק, עקב כך שהלוואה לא נפרעה במהלך שנה מיום הלוואה. הכסף קוזז מכספי הקרן שיועדה למשפחה.

לגבי השימוש שנעשה בכסף זה, יש שתי גרסאות בדברי האם המאמצת. בתכתובת שהתקיימה בינה לבין הבודק שהייתה כפי הנראה בקיץ 2016 (נספח 3 ה') היא כותבת: "עשיתי השקעה לטווח ארוך", וכפי הנראה התכוונה להשקעת כספי הלוואה.

בבקשת האימוץ, מ"ג תשרי תשע"ה (נספח 5), כותבת האם המאמצת לביהמ"ש, בסעיף 20 :

"לאחר כל התרמות התאספו בקרן הצדקה שקמה למעננו כ- 600,00 ₪. קיבלתי מכספי הקרן מענק בסך 300,000 ₪ והשתמשתי בכספים האלה להשלמת התקציב החודשי השוטף".

בסעיף 21:

"אני מקבלת... ועוד 5000 ₪ מהעמותה (לחודש) (ובחגים תוספת של עוד 5000 ₪)".

בסעיף 23:

"אני מוציאה כל חודש רק על הילדים בין 15,000-20,000 ₪ לא כולל הוצאות הבית עבורי ועבור הילדים הנוספים. יוצא שכל חודש חסר, רק על הילדים כ-15,000 ₪ לחודש, והוצאתי אותם כאמור מכספי הקרן שקיבלתי בצורת מענק. וגם תיקנתי את הבית ב-25,000 ₪. נשאר היום בקרן בין 120,000-150,000 ₪".

שניים מחברי הוועדה, תובע 1 ותובע 2, לא התבקשו לאשר את המענק שניתן והתשלומים החודשיים, ועניין זה לא הובא כלל לידיעתם, אלא רק כעבור זמן. בט"ו בשבט תשע"ה (נספח 6) נשלח מכתב מתובע 1 ותובע 2 לנתבע/נתבעת ובו בקשה שלא להעביר כספים נוספים עד לאישור בכתב מחברי הוועדה בהתאם להחלטה מפברואר 2015.

ב. טענות התובעים

א. הנתבעת ו/או הנתבע פעלו בחוסר סמכות בהעבירם כספים מהקרן לידי האם המאמצת, שהרי הם פעלו בניגוד להחלטה שהתקבלה בישיבה מפברואר 2015 כפי שפורט לעיל, שהעברת כספים זוקקת אישור של הוועדה.

ב. זאת ועוד, העברת הכספים הייתה בלתי סבירה ומנוגדת לחוות דעתו של הבודק. המענק בסך 300,000 ₪ ניתן לאם המאמצת ללא שנדרשו הבהרות חד משמעיות מה מטרת ההלוואה; לאחר מכן, לא היה מעקב מה נעשה בה; וגם בדיעבד לא ידוע מה עלה בגורל הכסף. לדעתם, אף ברמה העקרונית, אין לעשות השקעות מכספי יתומים, כספים אשר נדרשים מאד לעתיד היתומים.

ג. כמו כן, לגבי ההזרמה החודשית בסך 5,000-10,000 ₪, כאמור לעיל, על פי הדיווח שהתקבל מהבודק וכן ממה שכתבה האם המאמצת, נראה שלא היה צורך בכך.

ד. לסיכום, מעשיהם של הנתבעת ו/הנתבע היו מנוגדים למטרה שלשמה הוקמה הקרן, והיא, הבטחת עתידם הכלכלי של הילדים. על כן, לדעתם, מדובר בגבאי צדקה שדינו כשומר שכר שפשע.

לאור זאת, הם תובעים מהנתבעת ו/או הנתבע להשיב לקרן סכומים אלו, ולהשלים את הפער בין הסכום הנוכחי בקרן עד לסך 600,000 ₪ שהיה בה עם סיומה של ההתרמה.

ג. טענות הנתבעים

- א. מטרת ההתרמה לא הייתה בהכרח לצורך חסכון עתידי אלא לצרכי המשפחה באופן כללי. יצוין שחלק מהתורמים באו ממשפחתה של האם המאמצת שלגד עיניהם הייתה הדאגה לקיום העכשווי ולא רק לצרכים העתידיים.
- ב. אכן בתחילה האם המאמצת לא רצתה לקבל את ה-10,000 ₪ לחודש שהוצעו לה, אבל לאחר מכן היא נזקקה להם.
- ג. לגבי המענק של 300,000 ₪: האם המאמצת הסבירה שהיא מעוניינת לדאוג לעתיד הילדים ובהתאם למה שהציעו לה היא רצתה להשקיע את הסכום הנ"ל בעסקה שתניב רווחים ליתומים בעתיד.
- ד. עניין המענק הובא לידיעתו של אחד מחברי הוועדה, שהוא משמש גם כאפוטרופוס היתומים, ולנתבע היה קשר רציף עמו בנידון. הנתבע אמר לו 'שהוא אינו אוהב את הכוונה להשקיע את הכספים אלא אם כן יוכח שהעסקה אכן כדאית'. אמירה זו נאמרה גם לאם המאמצת ולדברי הנתבע הוא המליץ לה לקחת יועץ שישכנע את הנתבעת בכדאיות ההשקעה. אך, האם המאמצת אמרה שיש לה עו"ד והעניין נבדק מכל הכיוונים.
- ה. כאשר מדובר בתרומה המיועדת למשפחה מסוימת, אין לנתבעת סמכות לעכב את הכסף, כיון שהכסף הוא של המשפחה.
- ו. לביסוס טענתו שזוהי המדיניות הקבועה של הנתבעת, המציא הנתבע לבית הדין מסמך מטעם הנתבעת אשר נכתב באייר תשע"ג, ובו מפורט "נוהל מתן מענקים". על הנוהל חתומים שניים מחברי הוועד של הנתבעת. בסעיף י שם נכתב: "במידה ויש למשפחה קרן אזי הוצאת כספי הקרן ברשות המשפחה או הממונים מטעם המשפחה על הקרן והעמותה רק ממליצים כמה להוציא, אין ביכולת העמותה לשלוט בכספים מאחר והם נתרמו באופן ייעודי למשפחה".
- ז. אף שאחד מחברי הוועדה התנגד להעברת הכספים, הוא לא מנע את העברתם, משום שכאמור, הכסף של המשפחה.
- ח. לטענת הנתבע, כיון שהוא הביא את העניין לידיעת אחד מחברי הוועדה הוא סבר שהוא מעדכן את שאר חברי הוועדה.
- ט. ההסבר לדרישה הכספית המרובה מצד האם המאמצת: ההוצאות הלכו וגדלו עם הזמן והיה כאן עניין רגשי, שהיא רצתה לפצות על החוסר על ידי שימוש בכסף. אך, אין ספק שמדובר בהוצאות ברמה חריגה.
- י. לטענת הנתבע, בשלב מסוים הוא החליט שלא להעביר כספים, אך, המשפחה איימה עליו שאם הוא לא יעביר כספים, הם יפרסמו בפייסבוק שהעמותה גנבה את הכסף. הם טענו כלפיו-אנחנו הכנסנו את הכסף, מי אתם בכלל שתמנעו אותו מהאם המאמצת.
- יא. גם לאחר שהעניין הועבר לידיעת תובעים 1 ו-2 הם לא התערבו במשך כשנה. כמו כן הוא היה בקשר עם תובע 3 וביקש ממנו לעזור שלא להוציא יותר כספים ולא נענה.
- יב. אין לוועדה סמכות מחייבת ואף אחד לא ראה את הוועדה כבעלת אחריות וסמכות.

ד. תגובת התובעים

הכסף אינו של האם המאמצת או המשפחה אלא הוא נועד ליתומים הקטנים, ולכן לא האם המאמצת הייתה צריכה להחליט בנוגע להוצאת הכסף מהקרן אלא הנתבע. אחרי שהובהר ע"י הבדוק שהיא חיה ברמת חיים גבוהה ולא סבירה, לא היה צריך להמשיך ולהזרים עוד כספים. הדבר ניתן היה לביצוע, שהרי כך קרה בהמשך. אחרי שהזרמת הכספים נעצרה על ידי התובע, הוסבר לאם המאמצת, ולאחר מכן גם להוריה ע"י רב המשפחה, שמטרת ההתרמה הייתה לדאוג לעתיד היתומים ומאז אין יותר טענות.

טעותו של הנתבע שסבר שהכסף שייך למשפחה גרמה לו שלא להתנגד. ועליו לתקן את טעותו ולהשיב את הכספים לקרן.

דין

ה. שאלות לדין:

1. האם יש סמכות לתובעים לתבוע, ואם לא, האם על בית הדין להידרש לתביעה זו.
2. האם לתובעים הייתה סמכות למנוע מהנתבעת להעביר כספים להאם המאמצת.
3. האם העברת הכספים לשימוש מיותר-מחייבת את הנתבעים להשיבם.

ו. סמכות התובעים לתבוע

התובעים תובעים מכוח היותם נציגי ציבור שנרתמו בשעתה הקשה של משפחה לגיוס משאבים כספיים וקהילתיים לקיומה של המשפחה, ואף הקימו וועדה לניהול מסודר של הליך זה, מתוך דאגה ואחריות רבה. על כך מגיעה להם הערכה רבה וברכת יישר כח. להם הובטח, "כל העוסקים בצרכי ציבור באמונה הקב"ה ישלם שכרם". ואין ספק כי זכות עשייתם המבורכת תעמוד גם לבאים אחריהם, כפי שנאמר (ב"ב ח,ב): "ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, אלו גבאי צדקה".

ברם, מאחר ובסיס התביעה הוא, שהנתבעים לא עמדו בהחלטת הוועדה בסעיף 10 (נספח 2) כי הוצאות חריגות יאושרו בהתייעצות עם חברי הוועדה, עלינו לבחון, האם יש לוועדה זו תוקף מחייב מבחינת משפטית. במידה ואין לה תוקף מחייב, עולה השאלה, האם יש סמכות לתובעים לתבוע, שהרי יכולים הנתבעים לטעון 'לאו בעל דברים דידי את'. אם הבירור יעלה שאין סמכות לתובעים לתבוע, יש לברר האם בית הדין רשאי להיזקק לתביעה זו¹.

להלן נבחן מספר אפיקי חיוב, היכולים להוות בסיס לסמכות התובעים בתביעה זו.

1. תביעת יחיד להוציא לאור זכות העניים

בדומה לשאלתנו נשאל הרשב"א (שו"ת הרשב"א חלק ג סימן רצד):

עוד שאלתם אם יש כח ביחיד לתבוע ולהוציא לאור זכות העניים אעפ"י שאין בידו הרשאת הקהל, או יכול לומר לו לא בעל דברים דידי את.

¹ בעניין זה ראו פרופ' אליאב שוחטמן, סדר הדין מהדורת תשמ"ח, עמ' 171 'בית הדין לא יזקק לתביעה אלא אם היא מוגשת על ידי תובע שיש לו עילת תביעה' ושם מקורות וכן בהערה 47 שם. ואף שיש בנידון זה מקום לתביעה מצד 'זכין לאדם שלא בפניו', ע' תה"ד סי' ריז וברמ"א (חוי"מ סי' קכב, א) שגם באופן זה זקוק התובע להרשאה ואכמ"ל.

תשובה מסתברא במקום שיש גבאין ממונין על קופת הצדקה הגבאין אפטרופסין הם לעניים וידם כיד העניים ואין אחד יכול לתבוע זכות העניים מעצמו בלתי הרשאת הקהל והגבאים שהם יד העניים.

מדבריו עולה, שאין אחד יכול לתבוע זכות עניים מעצמו מבלי שקבל הרשאה מהקהל והגבאים. הגדרת גבאים לעניין זכות התביעה היא, שהם משמשים כאפטרופוסים לעניים וידם כיד עניים. בנדון שלפנינו, הקמת הוועדה נעשתה מתוך יוזמה עצמית של חבריה, ומבחינה חוקית אין להם מעמד של אפטרופוסים של היתומים. ואף שהם קיבלו שורה של החלטות חשובות בעניין היתומים, אין להגדיר שידם כיד העניים.

2. סמכות תביעה מכוח שותפות בהתרמה

יש לבחון האם ניתן לבסס את סמכותם של התובעים על כך שהם היו חלק ממנגנון ההתרמה, ולפיכך יש להם סמכות להחליט כיצד יחולקו כספי הצדקה. זאת משום שכל עוד הכספים לא הועברו לידי המשפחה, הכספים נתונים תחת אחריותם, ומוטלת עליהם החובה לחלקם באופן מושכל. הזיקה שבין הגביה לחלוקה עולה מפסיקת הרמב"ם בשני מקומות. כותב הרמב"ם (מתנות עניים ט, א):

כל עיר שיש בה ישראל חייבין להעמיד מהם גבאי צדקה אנשים ידועים ונאמנים שיהיו מחזירין על העם מערב שבת לערב שבת ולוקחין מכל אחד אחד מה שהוא ראוי ליתן ודבר הקצוב עליו, והן מחלקין המעות...

ובמקום אחר פוסק הרמב"ם (סנהדרין א, י):

ולמה אין סנהדרין אלא בעיר שיש בה מאה ועשרים, כדי שיהיה מהן סנהדרין של עשרים ושלושה... ושני גבאי צדקה ועוד אחד כדי שיהיו שלשה לחלק צדקה, ורופא אומן, ולבלר, ומלמד תינוקות הרי מאה ועשרים.

דברי הרמב"ם בהלכות מתנות עניים נפסקו בשו"ע (יו"ד רנו, א).

הצורך בשלושה לצורך החלוקה מוסברת בפסיקת השו"ע (שם, סעיף ג): **"ואינה מתחלקת אלא בשלושה, לפי שהוא כדיני ממונות לעיין על כל עני ועני כמה ראוי ליתן לו"**.

אשר על כן, הדרישה שלא לחלק את הכספים מבלי לקבל את אישור הוועדה, הכרחית לצורך מילוי חובתה-לחלק את הכספים מתוך עיון.

אולם נראה שיש לדחות גם טיעון זה, שכן, לגבאי צדקה אין בעלות על כספי הצדקה שנאספו על ידם (נושא זה יורחב בהמשך הדברים). ולפיכך כאשר מתעוררת טענה משפטית כנגד התנהלות הנתבעת, יכולה הנתבעת לדחותם וכפי שראינו בתשובת הרשב"א שהובאה לעיל.

3. סמכות תביעה מכה 'טובי העיר'

אפיק נוסף ממנו ניתן לבחון את סמכות התובעים נובע מכך שהפנייה לנתבעת לרכז את ההתרמה, יש בה גם צד של האצלת סמכות שהייתה נתונה בידי של תובע 1, כפי שיוסבר.

פסק הרמ"א (שו"ע יו"ד רנח, ה) **"ואפילו בצדקה של בני עיר אין אדם יכול לתבוע צדקה, אלא אם כן יש לו הרשאה מן הגבאי או טובי העיר"**. הרמ"א עוסק בגביית צדקה מאנשי העיר בדרך של כפייה. מדבריו עולה שאין סמכות לכפות מתן צדקה מבלי לקבל הרשאה מהגבאי או טובי העיר.

היה מקום להסיק מכך, שהיות ותובע 1 משמש כרב של המושב בו התגוררו המשפחה, הרי שהוא נחשב כאחד מטובי העיר וההרשאה לגבות צדקה נתונה לסמכותו². ובהמשך לכך, אף בסמכותו לקבוע את התנאים לחלוקת הצדקה הזו.

אולם גם זאת יש לדחות, משום שבהלכה זו מדובר בגביית צדקה הנעשית בכפיה שלגביה צריך הרשאה, אך, בנדון שלפנינו מדובר בהתרמה המופנית אל הקהל הרחב שלא מתוך כפיה. בעניין בקשת צדקה שלא מתוך כפיה נכתב בפתחי תשובה (שם, ס"ק ו):

בספר חכמת אדם כלל קל"ג כתב דזה דוקא לתבוע צדקה הנהוג ליתן, אבל המשתדל אצל אנשים שיתנדבו ליתן לידו אין הגבאים יכולים למחות אפילו אם אומרים שע"י זה ימעטו ליתן צדקה בסתר ע"ש.

מדבריו עולה שאין צורך בהרשאת טובי העיר להתרים אנשים על פי רצונם, וממילא מובן שגם אין לטובי העיר סמכות להתנות תנאים בעניין אופן חלוקת הכספים, שכן, כספים אלו אינם נתונים לשליטתם.

4. סמכות התביעה לבית הדין מבלי שיש תובעים

מהדיון עד כה עלה שאין לתובעים עילת תביעה, ולמרות זאת יש לבחון האם לבית הדין דנן יש סמכות לדון בעניין שלפנינו אף ללא צורך בתובע, זאת משום שלגבי יתומים ביה"ד הם "אביהם של ישראל" (גיטין לז, א) ומתוך כך בסמכותו למנות אפוטרופוס ליתומים מיוזמתו. כך פוסק השו"ע (ח"מ סי' רצ, א):

ואם לא מינהו, ב"ד חייבים להעמיד להם אפוטרופוס עד שיגדילו, שבית דין הוא אביהם של יתומים.

ומוסיף על כך הרמ"א (שם):

הגה: ואם הבית דין בעצמן רוצים להתעסק בצרכי היתומים, הרשות ביזו (רשב"א סימן תתקע"ד).

יסוד זה, מעניק לבית דין סמכות לדון בתביעה גם אם אין תובע, במקום שנראה לבית הדין שיש עילה לתביעה. כך עולה ממענה לטענה שהועלתה בפני בית הדין הגדול (פסקי דין רבניים חלק ב עמוד 34) שאין סמכות לבית הדין לדון בתביעה הואיל והתביעה לא הוגשה כראוי. השיב על כך בית הדין:

אין לנו צורך להכנס לגופן של הטענות הללו, הואיל ואין בהן ממש מיסודן. האחראי על ההקדש הוא בית הדין, כל אפוטרופוס הפועל בניהול הקדש נמצא בפיקוחו של ביה"ד, ומכל שכן אפוטרופוס שמינוהו ביה"ד הפועל כשלוחו של ביה"ד ומכוחו; דוק בדברי הריטב"א בתשובתו המובאת לעיל: שאין לצאת מתחת יד בית דין או שלוחם דבר שאינו מתוקן; ולפיכך אין צורך כלל בתביעה של תובע מסוים, ביה"ד בעצמם הם התובעים, ועליהם מוטל לדאוג ולשמור על שלוחם, שלא יצא דבר שאינו מתוקן... ואם כן, על אחת כמה וכמה, בענין הקדש עניים,

² עי' אנציקלופדיה תלמודית ערך 'טובי העיר' הערות 11, 152 א ו-273 מקורות לכך, שמחלק מהראשונים עולה שחכמי העיר נחשבים כטובי העיר.

שהדבר כולו מסור לביה"ד, ורק לביה"ד, שהם אביהם של עניים ויתומים לדאוג לצרכיהם; וכלשון הגמרא בבא - קמא דף ל"ו ע"ב אנו ידי עניים אנו. ומכל שכן בפקוח על שלוחיהם שמונו על ידם, הם הם בעלי הדין, הם הם התובעים; ובצדק טען ב"כ המשיבים, שאין הבדל בדבר אם הם בעצמם ראו צורך לדון בדבר, או שמישהו הסב תשומת לבם לכך. אין ביה"ד חי מפי הצדדים המופיעים לפניו בעגון זה; תמיד חייב ביה"ד לדון ולברר ולנקוט בכל אמצעי שהוא, הן אם נדרש על ידי מישהו לכך, או לא, מכח תפקידם כבית דין עליהם לשמור שכספי העניים יגיעו למטרתם הנכונה, באמצעות השלוחים המתאימים.

בדומה לכך נפסק על ידי בית הדין גדול (תיק ערעור תשי"ד/36, לא פורסם, צוטט בספר סדר הדין מהדורת תשמ"ח עמ' 53):

בית הדין חייב להציל עשוק מיד עושקו, באיזה צורה שהיא, גם מכיון שזה עניין של מוסדות הקדש, הרי הוא מענינו של בית דין רבני ואין מי שהוא יכול לשלול זכותם.

5. סמכות בית הדין מכה בוררות לדון בלי תובעים בעניני יתומים

ברם, יש לבחון האם ניתן להשליך מדיון זה לנידונו, שכן, על פי פסיקת הרמ"א (שם, שם), סמכות זו מסורה רק לבית דין הממונה בעיר או לגדולי הדור, זה לשונו:

וב"ד היינו הממונה בעירו או גדולי הדור, אבל אין כח ביד שלשה בעלמא שיעשו עצמן ב"ד על היתומים (הרא"ש כלל פ"ה סי' ה'ו).

לאור זאת, יש לדון, האם יש לבית דין שאינו ממונה בעירו, סמכות לדון בעניני היתומים מכוח שטר הבוררות וקבלת קניין ע"י הצדדים?

בנדון בית דין שקבל כוחו מהצדדים, כתב הרשב"א בתשובה (חלק ב סימן רלד):

עוד שאלת מי שקבל עליו בית דין של שנים בקנין ואחר כך יסרב בדבריהם ולא יבא במצותם. היש כח לבית דין אלו לכתוב שטר פתיחה ולנדות ולהחרים כדין בית דין גמור, או שמא לא נאמרו דברים הללו אלא בבית דין מומחה סמוך או בבית דין של שלשה. אבל בשל שנים שאינו בית דין גמור כשנים שדנו אין דיניהם דין אף על פי שקבלם עליו זה בקנין אין להם כח לאותן דברים.

תשובה כל שקבלו עליהם שנים לבית דין מרצונם וטענו בפניהם וכל שכן בשקנו מידיהם הרי יש לאותו בית דין כל כח בית דין. שאין לאחר קנין כלום ואפילו קודם גמר דין. ואם אתה אומר שאינן יכולין להכריחן כבית דין גמור דעלמא הרי הן יכולין לחזור בהן דמי מעכב ומי מכריח. אלא כל ששלחו לו שניהם ולא בא כותבין עליו פתיחה כדין ב"ד גמור של שלשה ושלחו לו שלשתן. וזה ברור ואמת.

לאחר קבלת קניין בפני בית הדין, יש לבית הדין כל כח בית דין לדון ולכפות. ומכאן יתכן להסיק שגם בנוגע לכספי יתומים באופן שאין תובע, יש לבית הדין הנברר סמכות לדון ולכפות בדומה לבית דין הממונה בעיר, שכן סוף סוף הנתבעים קיבלו את סמכות בית הדין על עצמם. ברם, יש לערער על כך, שכן קבלת הקניין מצד הנתבעים הייתה לקבל את בית הדין לדון בתביעת התובעים, אך,

משהוברר שאין לתובעים סמכות לתבוע, הרי שאין אפשרות להשתמש בסמכות זו לתבוע אחר, אף שהוא בית הדין, שהרי לא על דעת כן נעשה הקניין. בדומה לכך לגבי שטר בוררות, משעה שהתברר שאין עילת תביעה לתובעים אין תוקף מבחינה חוקית לשטר הבוררות, אשר נחתם כלפי התובעים הראשונים.

אמנם, יש מקום לדון שמבחינה הלכתית, יתכן והסכמתם לדון בפני בית הדין הייתה מתוך רצונם לקבל על עצמם את פסיקת בית הדין גם אם יתברר שאין סמכות עילה לתובעים. ולפיכך יש תוקף הלכתי מחייב לקניין שנעשה לקבל את מסקנות הדין. אך, על כל פנים, מכלל ספק בעניין זה לא יצאנו.

לסיכום: לתובעים אין מעמד בתביעת הנתבעים, ומתקבלת טענת 'לאו בעל דברים דידי את'. לפיכך, במישור החוקי וסמכות ביה"ד מצד חוק הבוררות, התביעה נדחית על הסף. במישור ההלכתי, יש מקום לומר שהנתבעים קיבלו על עצמם את הכרעתו של בי"ד, ובסמכותו לדון בטענות כ'אביהם של יתומים'. להלן נבחן האם קיימים יסודות נוספים לסמכות הלכתית של ביה"ד דנן לדון בתביעה.

6. הגדרת בית דין הפועל מכוה בוררות כ"בית דין הממונה בעיר"

יש להעמיק בהבנת ההלכה שנפסקה ברמ"א הנ"ל, ומתוך כך לבחון האם יתכן שבתנאים מסוימים גם לבית דין של בוררים יהיה מעמד של "בית דין הממונה בעירו" לטעון ליתומים מבלי תובע. נצטט שוב את דברי הרמ"א ונעיין במקורו:

וב"ד היינו הממונה בעירו או גדולי הדור, אבל אין כח ביד שלשה בעלמא שיעשו עצמן ב"ד על היתומים (הרא"ש כלל פ"ה סי' ה ו).

לביאור מקורו מפנה הגר"א (שם סק"ז) לגמ' (ב"ק לו, א): **"ר"ג ובית דינו אביהן של יתומין היו".** נחלקו הראשונים בהבנת דברי הגמ', ולפנינו שלוש גישות. מרש"י עולה שדין זה מסור לגדולים והחשובים שבדור. זו לשון רש"י (ב"ק לו, א ד"ה אין צריכין): **...להכי נקט ר"ג דנשיא הוה ובית דינו ב"ד חשוב.**

ובמקום אחר (גיטין לו, א) כתב רש"י:

ר"ג ובית דינו - כלומר נשיאי ישראל שבכל דור ודור.

בדומה לכך כתב גם המאירי (ב"ק לו, א):

דיינים הקבועים והחשובים שבכל דור ודור הם הם אביהם של יתומים והרי הם כאלו נמסרו שטרותיהם לידם.

לעומת זאת הרמב"ם (ה' נחלות י, ה) לא הגביל ונקט באופן כללי שהסמכות מסורה לבית הדין:

מי שמת והניח יורשין גדולים וקטנים צריך למנות אפוטרופוס שיהיה מתעסק בחלק הקטן עד שיגדיל, ואם לא מנה חייבין בית דין להעמיד להן אפוטרופוס עד שיגדילו שבית דין הוא אביהן של יתומים.

משמע מדבריו שכל בית דין מוסמך לטפל בענייני יתומים משום שהוא אביהן של יתומים, והגמ' נקטה דוגמה בעלמא.

כדעת הרמב"ם כתבו גם הטור (ח"מ ריש סי' רצ) והשו"ע (שם, סעיף א).

אחרת היא דעת הרא"ש (שו"ת הרא"ש כלל פה סימן ה) זו לשונו :

ועוד אני אומר אפילו אם כווננו להיות אפטרופסים ולהפך בזכותו של יתום לאו כל כמינייהו למנות את עצמן, דדוקא דיינין שממונין בכל עיר ועיר או גדולי הדור שהן אביהם של יתומים יש להם למנות אפטרופוס ליתום ואם יראה שהם טובים ליתומים יכולין למנות את עצמן אבל לא כל שלשה אנשים דעלמא.

הרא"ש למד מגמ' זו שיש שתי סמכויות נפרדות, ר"ג כגדול הדור, ובית דין הממונה מטעמו. מדבריו נראה שאין מדובר בהכרח בבית הדין החשוב בדור, שכן הרא"ש נקט "אבל אין כח ביד שלשה בעלמא שיעשו עצמן ב"ד על היתומים", משמע מדבריו שהדגש הוא על המינוי לעומת שלושה בעלמא. וכן מפשט לשונו משתמע שמינוי זה אינו ספיציפי לענייני היתומים אלא ב"ד שהתמנה לדון בעיר, ומכח כך הוא דן בענייני היתומים.

בדומה לכך, כתב הר"מ מסרקסטה (שטה מקובצת ב"ק לז, א):

דרבן גמליאל ובית דינו אביהן של יתומים הן וכן כל בית דין קבוע שבכל עיר.

ברם, בשונה מהרא"ש שנקט דיינין הממונים בכל עיר ועיר, הר"מ מסרקסטה נקט בית דין קבוע. אולם נראה שמדובר בשתי סמכויות מקבילות, לאפוקי "שלושה בעלמא", כפי שעולה מדברי המאירי (סנהדרין לא, ב) בעניין הגבלת בודק או לווה לכפות את שכנגדו לדון בעיר אחרת במקום שיש ב"ד קבוע או ממונה :

וכן יראה שאם בית דין זה קבוע או מקובל על כל בני עירו מכח מנוי אין כופין אחד מהם לצאת.

מדבריו נראה שיש סמכות מקבילה לבית דין קבוע כבית דין מכח מנוי.

העמקה בשיטה זו : סמכותו של בית דין קבוע באה לידי ביטוי גם בסמכות לכפות את הצדדים לדון בפניו, אף שאחד הצדדים מעוניין בבית דין של בוררים. כך כותב הרמ"א (חו"מ ג, א) :

אבל אם דיינים קבועים בעיר, לא יוכל לומר : לא אדון לפניהם אלא בזה בורר, וכן נוהגין בעירנו.

נראה שגם בנוגע ליתומים, ההגבלה שביה"ד יהיה 'ממונה בעירו' או 'קבוע' נובעת מהאחריות הנדרשת מבית הדין שאינה יכולה להיות מסורה לכל שלשה בעלמא, וכן מסמכות הכפייה הנדרשת לטיפול בנכסי יתומים. נראה שסמכות זו בנוגע ליתומים קשורה לסמכותו לכפות על הצדקה. כך נכתב בפסק דין (994/שס, צוטט בתוך פד"ר בית הדין הגדול-ועד הקדש כנגד בית הרב) :

בי"ד מלבד תפקידו שמינוהו לדון בכל דבר הצריך משפט, מוטל עליו לעסוק בצרכי הצבור החומריים והרוחניים. בי"ד מצווה להעמיד שוטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך שיהיו מחזרים על החנויות ומצדקים את המאזנים ואת המדות כפי שנפסק בשו"ע חו"מ סי' רל"א א'... וכן מצונו שבי"ד הם יד עניים, כיד יתומים, כפי שבאר בסמ"ע חו"מ סי' ס"ז סעיף כ"ח על הנאמר בשו"ע שם, שמי שחייב לקופת צדקה אינו משמט מפני שבי"ד הם יד עניים. בתחום הרוחני בי"ד ממונים לכפות עשיית מצות התורה ולהחזיר הנוטים מדרך האמת, כנאמר בספר המצות מ"ע קע"ו, ובמסגרת זו מצווים בי"ד לכופ את ישראל על הצדקה

ולמצותיו של מקום, ולהעמיד ממונים על זה, כלשון התיבות (חו"מ סי' ע"ב בבאורים אות י"ט).

טיפול אחראי וכפיה זוקקים סמכות וסמכות יונקת ממינוי וקביעות.

לאור זאת, נדון מהי הגדרת "בית דין קבוע" בזמננו. דן בכך בית הדין לדיני ממונות ירושלים (פסקי דין - ירושלים דיני ממונות וביורוי יוחסין ט עמוד ט):

בימינו קיימים בעיה"ק ירושת"ו בתי דין שהוקמו כדי לשרת את הציבור, מהם הדנים בדיני ממונות ומהם אף בדיני נישואין וגירושין, ויש שהוקמו לנושא מסויים כמו מכירת חמץ, כשרות, צדקות, גיור, ביורוי יהדות, ריבית, פרוזבול, אוצר בית דין וכיו"ב.

לרובם אין מושבים קבועים לקבלת קהל ומתוועדים אך לפי הצורך וע"פ הזמנה מראש, כמו"כ לרבים מהם אין הרכב ג' דיינים קבועים כי אם דין קבוע שמצטרפים אליו מוצי"ם מעת לעת.

הקמתו של אף אחד מבתי הדין לא היתה בהסכמה כוללת של כל בני העיר, או על ידי טובי העיר שקבלתם את הדיינים תחייב את כולם. אלא זו נעשתה בדרך כלל ע"י רבני קהילות קדושות או בידי עסקנים נכבדים, ואחרים ע"י חוג מסויים או שכונה מסויימת או מטעם שלטונות המדינה.

לאור זאת התעוררו שאלות בגדרי "בית דין קבוע שבעיר", ומה נותן לו תוקף כזה. כמה מחברי בית הדין עלו אל מרן פוסק הדור שליט"א לקבל את הכרעתו. וזו לשון ההחלטה שנכתבה אחר חות דעתו ע"י הדיינים שליט"א, והיתה למראה עיניו והסכים עליה לפרסמה.

דעת תורה בענין "בית דין קבוע שבעיר"

זכינו אמש, אור ל"ב אייר תשס"ג, להכנס אל הקודש פנימה אצל מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א ושאלנו לדעתו מה נקרא "בית דין קבוע שבעיר", ושמענו ממרן שליט"א דברים ברורים: "אם הבית דין התקבל ע"י הציבור של העיר, והוא יושב ודן בקביעות, המציאות קובע שזה נקרא בית דין קבוע שבעיר". לכן "בית דין - ירושלים" אשר יושב על מדין באופן קבוע, בודאי נחשב לבית דין קבוע שבעיר. וע"ז באעה"ח י"ב אייר תשס"ג. חברי בית דין - ירושלים לדיני ממונות ולביורוי יוחסין: אברהם דוב לוי אב"ד. יהושע ווייס. שמואל חיים דומב. נחום אייזנשטיין. מרדכי אהרן הייזלר.

מפסק זה עולה שלמרות שבית הדין לא התמנה ע"י הציבור או טובי העיר, וכן -

לרובם אין מושבים קבועים לקבלת קהל ומתוועדים אך לפי הצורך וע"פ הזמנה מראש, כמו"כ לרבים מהם אין הרכב ג' דיינים קבועים כי אם דין קבוע שמצטרפים אליו מוצי"ם מעת לעת,

דהיינו, אף שביה"ד אינו דן בתדירות גבוהה, אעפ"כ יש לו מעמד של "בית דין קבוע שבעיר", וזאת מכוח העובדה שבפועל הציבור מקבלו ובא להתדיין בפניו באופן קבוע.

יתכן שמקור הדברים הוא בדברי המאירי שצוטטו לעיל:

וכן יראה שאם בית דין זה קבוע או מקובל על כל בני עירו מכח מנוי אין כופין אחד מהם לצאת.

מדבריו עולה שבית דין המקובל על כל בני עירו הוא מכח מנוי, אך בית דין קבוע אינו זקוק למינוי אלא שתפקודו הקבוע הוא אשר יוצר את קביעותו.

בדומה לכך כתב בשו"ת שבט הלוי (חלק ח סימן שב, ובדומה לכך בח"ט סי' רפה):

...דלפי ענ"ד גם בזמן הזה איכא ביי"ד קבוע דלא כאיזה מחברים שבטלו לגמרי ענין ביי"ד קבוע, וכתבתי במקום אחר דכל אדם השייך לאיזה קהלה בכל העינים, ובקהלה הזאת איכא ביי"ד קבוע, דלדידה נחשב ביי"ד קבוע ואין צריך לדון בזבל"א, וגם אם איכא בעיר ביי"ד מצורף מכמה קהלות והם דנים לפי דיני חו"מ ונזהרים בכל הדברים אשר דיינים צריכים להזהר דינם כביי"ד קבוע בעיר.

מדבריו נראה שאין מדובר בבית דין שמונה על ידי הציבור או טובי העיר, אלא שבפועל הוא דן בקביעות בעיר, על פי ההלכה. ביי"ד זה, וודאי שאין להגדירו כשלושה בעלמא, אלא כביי"ד קבוע שיש לו סמכות לדון בנכסי יתומים³.

הגדרה נוספת לבית דין קבוע שבעיר, נכתבה בשו"ת אגרות משה (חו"מ חלק ב סימן ג):

...והוא דכתב הרמ"א דאם דיינים קבועים בעיר לא יכול לומר לא אדון לפנייהם אלא בזה בורר היה זה רק בעיירות שבמדינותינו שהיו מתמנים מהעיר שאף הרב האב"ד לבדו נמי היה יכול לכופו מאחר שקבלוהו אבל בנוא יארק ליכא דיינים קבועים שנתמנו מהעיר ובפרט שאיכא עוד אגודות וחבורות של רבנים שליכא אף מינוי מכל הרבנים שבעיר ולכן כשרוצה אחד מהן בזבל"א מוכרחין לילך בזבל"א דוקא.

בית דין קבוע מינויו הוא 'מהעיר'. מהמשך דבריו נראה שאין הכוונה שמינויו נעשה ע"י תושבי ניו יורק אלא מכוח כל רבני העיר. נראה להשליך מדבריו שאף לביי"ד שהתמנה ע"י רב העיר שהוא הסמכות התורנית העליונה בעיר, מבחינה הלכתית יש למינויו תוקף של ביי"ד קבוע, לאפוקי משלושה בעלמא.

אמנם, יש לדון, האם סמכות זו היא גם בנוגע ליתומים שאינם גרים בעיר. בנידון זה הובאו בשיטה מקובצת (ב"ק לו, א) דברי הר"מ מסרקסטה שחלקם צוטט לעיל:

...דרבן גמליאל ובית דינו אביהן של יתומים הן וכן כל בית דין קבוע שבכל עיר והיכא דהו בעיר שאין בה בית דין קבוע או בכפר קטן נראה לומר שבית דין הקבועים בכל מקום שהן הן אביהן ולא ישמיטו חובותיהן.

³ ועי' עוד בפסקי דין רבניים חלק יא, 272 שנקטו שבתי דין בירושלים אף שלא התמנו ע"י הרבנות הראשית יש להם מעמד של בית דין קבוע.

מדבריו עולה שבית דין קבוע במקום אחד משמש כ'אביהם של יתומים' גם לגבי מקומות שאין בהם בית דין קבוע או בכפר קטן. בביאור דבריו נראה, שהמינוי בעיר מעניק סמכות עקרונית לביה"ד, לאפוקי משלושה בעלמא, אך, פעילותם אינם מוגבלת למקום העיר בלבד. על האמור יש להוסיף, שמדברי הרמ"א עלה שגם לגדולי הדור סמכות לפעול בעצמם כאביהם של יתומים. מכנסת הגדולה (הגהות טור חושן משפט סימן רצ) עולה שסמכות זו היא גם בנוגע לערים אחרות:

מתשובה זו של הרא"ש ז"ל מוכח, שלמנות אפטרופוס על היתומים צריך שיהיו דינין שממונים בכל עיר ועיר או גדולי הדור. ומכאן נפשט ספקו של מהרש"ח בתשובות סימן ל"ה שנסתפק אם בית - דין של עיר אחת יכולים למנות אפטרופוס על יתמי עיר אחרת, ודאי שאינם יכולים אם לא שהם גדולי הדור.

מן הכלל אל הפרט. בית הדין הנוכחי, הדין בקביעות בעיר מהווה כתובת קבועה למעוניינים, אף שאינו יושב באופן תדיר אלא לפי הזמנה, ואשר התמנה על ידי רב העיר, בפרט שרב העיר יושב בראש בית הדין והוא מגדולי הדור, ולצידו בבית הדין יושב רב העיר בפועל, וודאי אין להגדירו כשלושה בעלמא אלא כ-'בית דין קבוע' או 'בית דין הממונה בעיר'. על כן הוא מוסמך לפעול כ'אביהם של יתומים' לדון ולכפות בכל הקשור לממון היתומים, גם בנוגע ליתומים שאינם גרים בעיר.

מבחינה הלכתית אין הוא זקוק לחתימת הנתבעים על שטר בוררות כדי להשתמש בסמכות זו. בכך נשללת מהנתבעים הטענה שמאחר וחתימתם על שטר הבוררות הייתה להתדיין עם התובעים, ועתה משהוברר שאין סמכות לתובעים לתבוע, הרי שעל התביעה להידחות על הסף. שכן, מהאמור עלה שביה"ד הנוכחי אינו זקוק לשטר הבוררות כדי לקיים את סמכותו לדון כ'אביהם של יתומים'. אמנם, בית הדין הנוכחי קבע לעצמו שאין הוא דן מבלי שהצדדים חותמים על שטר בוררות. אך, משעה שחתמו הצדדים על שטר בוררות הרי שהוא יכול להשתמש בסמכותו ההלכתית לפעול כאביהם של יתומים, גם בהעדר תובעים, מכוח העובדה שיש לו מעמד של בית דין הממונה בעיר.

הוסף על כך, שפסיקת הרמ"א אינה מוסכמת, שכן, משתיקת הטור והשו"ע משמע שאינם מחייבים הגבלה זו של הרא"ש אלא פסקו כדעת הרמב"ם שכל בית דין יש לו סמכות כ'אביהם של ישראל' לפעול לטובת יתומים. (כך גם נקטו בפד"ר 994/שס הני"ל).

לסיכום, נראה שמבחינה הלכתית (ולא מבחינה חוקית) לבית הדין הנוכחי יש מעמד של בית דין קבוע והממונה בעיר ובסמכותו לדון בענייני היתומים גם בהעדר תובעים, משום שבי"ד הוא 'אביהם של ישראל'.

ז. סמכות התובעים למנוע מהנתבעים העברת כספים

נדון לגופו של עניין בטענת התובעים, שלא הייתה לנתבעים סמכות להעניק כספים להאם המאמצת מבלי אישור הוועדה. להכרעת דין זה נדון במעמד הכספים לאחר שהגיעו לידה של הנתבעת.

הבסיס לדיון נעוץ בשאלה האם יש זכות לגבאי צדקה לשנות את ייעודם של כספי צדקה למטרות אחרות מייעודם המקורי, כפי שיבואר. מדובר בסוגיה נכבדה, ולנדונו יובאו נקודות המאירות את הדיון שבפנינו.

נחלקו הראשונים בישוב הסתירה שבין הגמ' ב"ב (דף ח ע"ב) בה נכתב: **"ורשאין בני העיר לעשות תמחוי קופה וקופה תמחוי ולשנותן לכל מה שירצו"**, לבין המשנה (שקלים פ"ב, ה) זה לשונה:

מותר עניים – לעניים, מותר עני – לאותו עני, מותר שבויים – לשבויים, מותר שבוי

– לאותו שבוי, מותר המתים – למתים, מותר המת – ליורשיו.

ממשנה זו עולה שאין רשות לשנות את ייעוד הכספים שנתרמו לעניים, אף לא את מותר הצדקה.

הרא"ש (ב"ב פ"א סי' כט) מיישב:

ונ"ל דאין ראייה ממה שהביא מההיא דשקלים דהתם לא איירי במעות של קופה, אלא ע"י מקרה שהוצרכו לגבות מעות לצורך עניים כגון מלבושים או שבאו שם עניים הרבה דומיא דשבויים, ובהא הוא דאמר דמה שהגבו לשמם לא ישונה ליתנו לעניים אחרים. אבל בני העיר שעשו קופה בסתם לדעתם עשאוה ולשנותן לכל מה שירצו, ולכשיצטרכו מעות לעניי עירם יגבו פעם אחרת. כן משמע לי שנא דלכל מה שירצו.

הרא"ש מבחין בין מגבית חד פעמית לעניים שאת יעודה אין לשנות, לבין מגבית קבועה שניתן לשנותה, משום שאם יחסר לעניי עירם יגבו למענם בפעם אחרת.

בביאור דעה זו נחלקו. דעת מהרי"ק (שו"ת מהרי"ק שורש ה) בהבנת הרא"ש היא, שבגביה למען עניים ידועים, **נחשב שזכו בהם**. לפיכך, אסור לשנות את ייעוד הכספים משום שיש בכך גזל, אלא שבמגבית קבועה מותר לשנות את ייעוד הכספים, משום שהציבור ימלא את חסרונו בעתיד. לעומת זאת אם המגבית הייתה למטרה ציבורית ולא לעניים ידועים, מותר לשנותה גם בלי למלא חסרונה, משום שמלכתחילה אין בכך גזל.

החכמת אדם (שער משפטי צדק כלל קמח סעיף יא ובבינת אדם שם סק"ב) מפרש את דעת הרא"ש באופן שונה. לדעתו, אם נתרמו הכספים לעניים ידועים, אסור בשום אופן לשנות את ייעודם, משום שיש בכך גזל. ההיתר לשנות הוא רק באופן שלא זכו בכספים לעניים ידועים, ובכך יש לחלק בין מגבית חד פעמית למגבית קבועה שלגביה השינוי מותר.

הצד השווה לשני ההסברים הוא, שבאופן שמדובר בגביה חד פעמית לעניים ידועים - זכו בהם אותם העניים ויש איסור להשתמש בכספים למטרות אחרות.

אך, יש לדון בסיום דברי הרא"ש (שם):

וגרסינן בירושלמי דשקלים: מותר עניים לעניים מותר שבויים לשבויים ואין

ממחין ביד הפרנסים. כלומר אם ראו שיש צורך בדבר ובאו לשנות אין ממחין

בידן.

מדבריו משמע שבמקרה שראו הגבאים שיש צורך בדבר אין למחות ביד הגבאים הבאים לשנות. מכך משתמע שזכייתם של העניים אינה מוחלטת, אלא היא נתונה לסמכות הפרנסים.

הטור (יו"ד סי' רנו) השמיט סיום זה והביא את תורף דברי הרא"ש שצוטטו לעיל, שבמגבית חד פעמית לעניים מסוימים אין לשנות לעניים אחרים:

...ולזה הסכים א"א הרא"ש ז"ל וכתב ומיהו דוקא קופה ותמחוי שהוא דבר קבוע
ואם יחסר להם יגבו פעם אחרת אבל אם אירע מקרה שהוצרכו לגבות לצורך עניים
כגון שהוצרכו לגבות לצורך כסות או שבאו עניים הרבה וגבו לשמם לא ישנו ליתנו
לצורך דבר אחר ולא אפילו לצורך עניים אחרים.

אך, הב"י שם למד מסיום דברי הרא"ש :

נראה שדעתו לומר דההיא דירושלמי דשקלים בבאין לשנות לדבר שהוא צורך
עניים דוקא היא, אבל לדבר הרשות אין רשאים לשנותן לא הפרנסים ולא הציבור.

כלומר, על פי הבנת הב"י בדברי רא"ש, במקום שיש צורך עניים יש רשות לפרנסים והציבור לשנות
לצורך עניים אחרים.

על כך תמה הדרכי משה (שם, סק"ג): "וצ"ע דהא רבינו כתב דאפילו לצורך עניים אחרים אסור".
השיב על כך הש"ך (שם סק"ז):

ולא קשיא מידי דהא בהדיא כתב הרא"ש וגרסינן בירושלמי... רצונו לומר אף על
גב דאינן יכולים לשנות באירע דרך מקרה כו' אפילו לדבר מצוה, מכל מקום
כשרואין הפרנסים שיש צורך בדבר יכולים לשנות לדבר מצוה, ועל זה כתב הב"י
נראה שדעתו לומר דההיא דירושלמי דשקלים בבאין לשנות לדבר שהוא לצורך
עניים דוקא הוא ולכך יכולים הפרנסים לשנות כשרואין שיש צורך בדבר אבל
לדבר הרשות לא וזה ברור.

הש"ך מצדד בעמדת הב"י, באופן שראו הפרנסים צורך לשנות יכולים הם לשנות. גם לגבי פדיון
שבויים כתב שם הש"ך: "ונראה דלצורך פדיון שבויים אפילו כהאי גוונא יכולין לשנות כדלעיל
ראש סימן רנ"ב".

אך, השיג עליו בית מאיר (שם):

צ"ע דהא המהרי"ו סי' כ"ו אוסר לשנות אפילו ללמוד תורה מטעם שכבר זכו בו
העניים ולומד דינו מדברי הרא"ש הנ"ל, ואם כן איך אפשר לפדות השבויים בממון
העניים... אבל בגוף הצדקה משמע דאפילו לפ"ש אי אפשר לשנות מטעם
המהרי"ו שזכו בו. ואולי הש"ך נמי איירי במותר עניים וצ"ע.

הוסף על כך, שנפסקה הלכה זו ברמ"א (יו"ד רנו, ד):

וכן אם פירש הנותן ואמר שיתנו לעני העיר או לעני פלוני, אין להם לשנות אפילו
לתלמוד תורה. (כן משמע במהרי"ו סי' כ"ו).

וכתב על כך הש"ך (שם סק"י): "אין להם לשנות כו'. דכיון שאמר לעני העיר מיד זכו בה אותם
עניים והוי כאלו בא הממון לידם". משמע שלמרות מה שכתב הש"ך דלעיל, הוא אינו חולק על כך
שמעיקר הדין זכו העניים בכספי הצדקה וכאילו בא הממון לידם.

עקרון זה שמעות צדקה שיועדו לעניים מסוימים נחשב בבעלות העניים נפסק אף ברמב"ם (שאלה
ופקדון פ"ה, א), בעקבות תירוץ רב יוסף בגמ' (ב"ק צג, א), בעניין חיובי שומרים על ממון עניים :

מי שהפקידו אצלו מעות של עניים או של פדיון שבויים ופשע בהם ונגנבו פטור
שנאמר לשמור ולא לחלק לעניים והרי הוא ממון שאין לו תובעים... במה דברים
אמורים בשאין זה הממון מופקד לעני מקום זה או לשבויים [אלו] אבל אם היו

לעניים אלו או לשבויים אלו והרי הוא קצוץ להן הרי זה הממון שיש לו תובעין וישלם אם פשע או ישבע שלא פשע כדרך כל השומרים.

דבריו הובאו בט"ז (שם, סק"ד) בביאור ההלכה שצוטטה מהרמ"א דלעיל, זה לשונו: במהרי"ו סי' כ"ו שם ביאר הטעם דאע"ג דבשאר דוכתי מותר לשנות מכל מקום בזה שאומר שיתנו מעותיו לעניים לקצבה בכל שבוע כבר זכו בו עניים דמתא ומביא ראיה ממה שכתב הרמב"ם פ"ה דהלכות שומרים אבל אם היה אומר לעניים אלו או לשבויים אלו הרי הוא קנוי להם והוי ממון שיש לו תובעין עכ"ל ועיין בסימן רנ"ט סעיף ו' שהוכחתי שכן מוכח לשון הטור בשם הרא"ש דהא דיכולים לשנותה אפילו לדבר רשות דוקא בקופה ותמחוי שהוא דבר קבוע ואם יחסר להם יגבו פעם אחרת אבל אם אירע מקרה שהוצרכו לגבות לעניים כגון לצורך כסות או שבאו עניים וגבו לשמם לא ישנו לצורך דבר אחר אפילו לצורך עניים אחרים עכ"ל.

בט"ז הגירסה ברמב"ם היא, 'הרי הוא קנוי להם', וכן כתב גם הגר"א (שם, סק"א):
וכן אם פירש כו'. ממ"ש בספ"ח דב"ק עניי דפומבדיתא מיקץ כו' וכתב הרמב"ם וכבר קנוי להם כו' אלמא שא"י לשנות. שם ובתוספתא הביאה הרשב"ם בב"ב מ"ג ב' והרא"ש שם סנ"ו האומר תנו כו':

עקרון זה נפסק גם בהלכה נוספת בשו"ע (שם, רנח, ח):

...ואפילו האומר: חוב שיש לי ביד פלוני יהיה לצדקה, אם אמר כן בפני בעל חוב ובפני הגבאי... זכה בו הגבאי מדין מעמד שלשתם, והרי הוא צדקה ואינו יכול לחזור בו, ואסור לשנותו.

ומבאר הש"ך (שם, סק"ח):

ובפני הגבאי כו'. דאנן ידי עניים אנן והוי כאילו בא ליד עניים ומשמע דמהאי טעמא אינו יכול לחזור בו ואפילו בשאלה וכן משמע להדיא בתשובת הרשב"א סי' תרנ"ו שכתב ועוד שבענין זה אפילו נתחרט ובא ונשאל על ההקדש אינו רשאי לפי שכבר מסר הממון ליד שני האנשים האלה ובמעכשיו ואין אחר מסירה כלום דאנן ידי עניים אנן וכל מה שכבר מסר ביד הזוכה בו או ביד אחר שיזכה בשביל עניים אינו יכול לחזור בו כו' ע"ש.

מהדברים האמורים עולה שכספי צדקה שיועדו לעניים מסוימים במגבית חד פעמית, הם בבעלות העניים, וכאילו באו כבר ליד העניים. לאור זאת, יש לקבל את הטענה העקרונית של הנתבעים שמאחר והכספים יועדו למשפחה, הרי שהם שימשו כצינור להעברת הכספים ולא הייתה לנתבעים זכות לעכב כספים אלו.

ומכאן שאין ביד הוועדה הסמכות להתנות את העברת הכספים באישורה, שכן, כאמור, הכספים הם 'כאילו באו ליד העניים' ואינם ברשותה. מן האמור, סביר להניח שהתנאי שנכתב בנספח 2 שהוצאות ייעשו באישור חברי הוועדה יתפרש כיעד רצוי שהסכימו הנתבעים לקבל על עצמם ולא כתקנה מחייבת.

לסיכום: הטענה שכל הוצאת כספים מהקרן הייתה צריכה להיעשות בתיאום עם הוועדה - נדחית.

ח. האם העברת הכספים לשימוש מיותר-מחייבת את הנתבעים להשיבם?

למרות שעקרונית לא הייתה סמכות לנתבעים להימנע מלהעביר את הכספים, יש לדון בטענת התובעים, שהייתה לנתבעים אפשרות לווסת את הזרמת הכספים באופן שימשו את המשפחה באופן מושכל. ובכך לשמרם לעתיד הילדים.

כנגד טענה זו טען הנתבע, שמאחר ולא היה בסמכותו למנוע את מעבר הכספים הוא לא יכול היה לעכבם בידו. זאת ועוד, שמשה שהוא האפוטרופוס של הילדים שותף בעניין זה קודם מעשה והוא לבסוף לא מנע את מעבר הכספים.

ניתן לסייע לדברי התובעים מדברי המהרי"ק (שורש ה) שהובאו בבית יוסף (יו"ד סי' רנו), זה לשון הב"י:

וכתב עוד שם דמה שכתב הרא"ש דדוקא קופה ותמחוי שהוא דבר קבוע וכו' אבל אם אירע מקרה שהוצרכו לגבות לצורך עניים וכו' הני מילי כשגבו לצורך עניים ידועים כדי ליתן להם מיד אבל בנדון זה שהתנדבו המתנדבים מעות כדי שיהיה הקרן קיים ומהריוח יתנו בכל שנה לעניי ירושלים אנו סהדי שהמתנדבים לא עלה על דעתם שיזכו מיד אותם העניים שהיו בירושלים בשעה שהתנדבו אלא מסרו המעות לגבאים לעשות מהם הטוב והישר כפי ראות עיניהם ומשום כך יש להם כח גם לשנותם לכל הפחות לדבר מצוה.

העקרון המנחה העולה מדבריו הוא, שיש ללכת אחר אומדן דעת התורמים. ולפיכך, אם התרומה היא לצורך עניים ידועים כדי ליתן להם מיד, הרי שזכו העניים בכספים אלו, אך אם ניתנו הכספים שלא על דעת שיינתנו מיד אלא לפי שיקול דעת הגבאים, הרי שהעניים לא זכו בהם ומסורה ביד הגבאים ההחלטה מתי למוסרם לעניים, או לשנותם לייעודים אחרים. ניתן להשליך מכך לנדוננו, שאף שמדובר בעניים ידועים, סביר להניח שהתורמים תרמו על דעת כן שהכספים יוזרמו ליתומים באופן מושכל בכדי שהם ישמשו אותם לטווח ארוך. והנתבעים היו צריכים לפעול בהתאם לכך.

ברם, נראה שגם את הטענה זו של התובעים יש לדחות, מהטעמים הבאים:

ראשית, יצוין על דברי המהרי"ק שהובאו לעיל חלק בספר מור וקציעה (הובאו דבריו בהגהות על הטור הערה ל), ולדעתו גם במקרה שדיבר עליו המהרי"ק כבר זכו העניים בכספים משום שיד הגבאים כיד העניים.

שנית, מדובר בתביעה שאין לה הגדרה, שכן, הכספים שימשו את המשפחה ואין לדעת כמה מהכספים היו יכולים להיחסך. ומבחינת התורמים הכספים לא יועדו בהכרח לטווח ארוך, אלא על פי הצרכים שתגדיר המשפחה.

שלישית, וזה העניין העיקרי, הנתבעת היא עמותה שיש לה סמכות חוקית לקיים גביית צדקה ואף להעניק קבלות פטור ממס הכנסה. היא אף עוברת בקורת שנתית המאשרת את המשך פעילותה. על פי חוק הנאמנות (סעיפים 10 ו-16) אין סמכות לשנות את ייעודם של כספי צדקה. כמו כן, לנתבעת יש כללים קבועים וידועים כיצד לחלק כספי תרומות והיא אכן פעלה על פי כלליה. לבית הדין הוגש מסמך נהלים בעניין חלוקת מענקים של הנתבעת, משנת תשע"ג. וכך נכתב שם:

במידה ויש למשפחה קרן אזי הוצאת כספי הקרן ברשות המשפחה או הממונים מטעם המשפחה על הקרן והעמותה רק ממליצים כמה להוציא, אין ביכולת העמותה לשלוט בכספים מאחר והם נתרמו באופן ייעודי למשפחה.

הנתבעת הגדירה באופן ברור שהאחריות להוצאות מוטלות על הממונים מטעם המשפחה על הקרן, במקרה שלפנינו, האחריות לדאוג להוצאת הכספים באופן מושכל מוטלת על האפוטרופוס שזהו לב תפקידו. אשר על כן, הכתובת לתביעה אינה הנתבעת.

לסיכום: טענות התובעים נדחות.

ט. הערה לסיים

למרות דחיית התביעה, בית הדין אינו יכול שלא להעיר בעיקר לנתבעים, שהיה עליהם לקיים את ההתדיינות הנוכחית בתחילתו של תהליך ההזרמה של הכספים. התדיינות זו הייתה עשויה להביא לדרישה חד משמעית כלפי האם המאמצת להתנהל באופן שונה, ובכך למנוע בזבוז מיותר של כספי היתומים. התוצאה העגומה שכספי הקרן התדלדלו במידה נכרת בגלל התנהלות לקויה, צריכה להביא את הנתבעים לבדיקה עצמית ולהפקת לקחים לעתיד.

מצופה היה מהנתבעים שלא להיות צינור בעלמא להעברת הכספים אלא להיות שליחי ציבור לדרוש הבהרות מה נעשה בכספים, ולתקוני שדרתיך ולא לעוותי.

הסברה נותנת שהתורמים התכוונו לצורכי היתומים הנחוצים ולא להשקעות ספקולטיביות. איננו טוענים שהשקעה בקרנות פסולה על הסף, אלא שכידוע בהשקעה כזאת יש גם הימור ולא לכל אדם ולא בכל גיל מומלץ לעשות זאת. כספי יתומים טעונים זהירות שבעתיים. השקעה כזאת ללא שיקול דעת מעמיק יש בה משום אונאה של התורמים.

אומנם הנתבעים אינם צריכים להתערב יתר על המידה בשיקוליה של המשפחה, אלא לסמוך עליהם שישתמשו בכספים לצרכים נחוצים בלבד. אך השקעה בקרנות במקום צרכי היתומים השוטפים והעתידיים חייבה עצירת ההעברה עד לבירור יסודי. וכאן היה מקומו של הועד הציבורי שהוקם ע"י התובעים לברר אם העברה זו אכן תשרת את המטרה לשמה תרמו התורמים את כספם. ותשועה ברוב יועץ והיה צורך לקבל גם חוות דעתם של כמה מומחים בשוק ההון ורק אז להעביר סכום כה גדול לידי האם.

גם מהתובעים היה מצופה להיות מעורבים בשלב מוקדם יותר בניהול הקרן שהוקמה לטובת המשפחה. אם היו נוהגים כך בזמן אמת יש להניח שהתובנות שהם הציגו בבית הדין היו גורמות לניהול נכון יותר ואחראי יותר של כספי הקרן. בכך יתכן והיו נמנעות החלטות שניתנו במהלך השנים שבדיעבד נראות כמוטעות בהתחשב במטרות שלשמן הוקמה הקרן.

החלטות:

1. התביעה נדחית.
2. מקובל בהליכים אחרים בבית הדין, כאשר שני הצדדים התנהלו בצורה הגונה במהלך הדין, הצדדים משתתפים שווה-בשווה בעלויות הגשת התביעה לבית הדין, ומעבר לכך כל צד נושא בהוצאותיו. במקרה שלפנינו, שני הצדדים פעלו בשמם ולטובתם של היתומים ואף

שבית הדין העיר על התנהלותם, אין מקום לדרוש מהם לשלם את האגרה מכיסם הפרטי. מנגד, סביר להטיל חיוב זה על קרן היתומים, משום שעל אף שהתביעה נדחתה בירור זה היה מחוייב מבחינת היתומים, וכן סביר להניח שתוצאתו תביא להתנהלות זהירה יותר של הנתבעת ומתוך כך יתכן ותצמח ממנו תועלת ליתומים בעתיד. לאור זאת, התשלום יהיה מתוך הקרן של היתומים. על הנתבעת להעביר תשלום זה תוך 35 ימים ממתן פסק הדין. 3. ניתן להגיש בקשת רשות ערעור תוך 30 יום מהמועד הנקוב בפסק הדין.

והאמת והשלום אהבו

פסק הדין ניתן ביום כ"ה בתשרי תשע"ט, 4 באוקטובר 2018

בזאת באנו על החתום

הרב ציון כהן

הרב יעקב אריאל, אב"ד

הרב אהרן כץ